

מפתיעה אף יותר העובדה כי למרות שהמהדירים נזקקו לשאלת החרוז ביותר מארבעה עמודים במבואם (עמ' 72-76), הרי שגם כאן לא עשו הם את החרוז קרדום לחפור בשדה הכרונולוגיה, ולא מיצו את המידות גם בתחום זה. ראשית תצוין כאן עובדה היסטורית אחת, ולאחר מכן תובא תיאוריה ספרותית. ובכן, הידיעות הראשונות על חריזה בשירים – בפיט כלשהו – מגיעות מפיטון ביזאנטי בשם פרוקלוס (נפטר בשנת 447 לספירה), אשר פייט ביוונית פיוט שיש בו דיאלוג והוא עשוי בסדר אלפבית וחרוזים בסופי השורה, וככל הנראה היה מקובל לעשות כן עוד לפניו (ובסורית).¹⁵³ כלומר, היעדרו של החרוז מהווה מעין טביעת אצבעות ספרותית ביחס לקדמותו (אלא אם התחבר בעידן מודרני בו אבד חינו של החרוז), ומכאן שכל פיוט מחורז אי אפשר להקדימו לפני המאה החמישית לספירה. על נתון היסטורי זה יש עוד להוסיף כי 'תכונות' הפיוטים הלכו ונרכשו במשך הזמן, ובהתאם לאופנה ספרותית הלכו הפיוטים וקיבלו יותר ויותר תכונות לשון וצורה עד אשר פייטנים מאוחרים העמידו פיוטים לתפארת בהם ניכרת מלאכת מחשבת בתחומים רבים ומגוונים. ההנחה היא כי הפיוט הלך והשתכלל, אלא שקשה לאמוד את קצב השיפורים שחלו בו. כלומר, הפיוט עבר תהליך של שיכלול מתמשך, וקנה לעצמו תכונות חדשות מידי פעם. לפיכך קשה לשחזר את מהירות התהליך, מה עוד שצריך לקחת בחשבון את השוני האפשרי בין התהליך המשוער בעברית לבין מקבילו בארמית. מבנה זה של 'מוסיף והולך' בתחום הצורני של הפיוט היה תהליך קבוע, ופיטון שהרגיל לשונו לחרוז, וקהל שהיה אמון על החרוז, שוב לא שבו לשיטתם המוקדמת לפי שהכירו בה סימני ילדות. לאמור, הפיוטים שהביאו המהדירים בספרם, דווקא על שום 'חסרונותיהם' מתגלים כפיוטים קדומים יחסית, שכן גם אם הפייטן פייט בארמית ולא בעברית, היא השפה ממנה מובאות הדוגמאות, הרי שקשה להניח כי לאחר שהפייטנים העבריים סיגלו לפיוטיהם תכונות מופלאות של חריזה ומבנים צורניים נוספים, יישארו הפייטנים הארמיים זמן רב מבלי ל'התקדם' אף הם. כלומר, הפיוטים המחורזים הם מאוחרים לאלו שאינם מחורזים, ובסך הכל לא נטעה רבות אם נשער כי הפיוטים הם מן המאות החמישית ועד לשביעית, ושמה אף ניתן לצמצם את הזמן למאות החמישית והשישית בלבד (מתוך הנחה כי הפייטן הארמי לא יכול היה להישאר אדיש לפיוטיו של הקליר, למשל, במשך יותר מדור אחד או שנים).

אחד הפיוטים ראוי לעניין מיוחד. פיוט סד בעיקרו, אינו מחורז, אלא שבראשיתו הובאה מעין הקדמה, הקדמה בעלת תוכן שונה מהפיוט עצמו, ולא רק תוכנו שונה, אלא אף צורתו: חמשת השורות הראשונות חרוזות. ואולם, חריזה זו (שלוש שורות נחרזות ב'קרב', ושתי שורות נחרזות ב- _רִב), לא רק על עצמה יצאה ללמד, שכן פיוט זה הוא בלתי מחורז שבראשיתו שלוש מלים החוזרות על עצמן בחריזה בעלת אופי קמאי אם לא פרימיטיבי. כלומר, מדובר כאן בחריזה של מלה שלמה שאינה חריזה אמיתית.¹⁵⁴ מכל מקום, חשוב לציין את מלאכת השיר במקרה זה, שכן היא מאלפת. הפייטן עצמו לא היה חרוז, אלא שבבואו לתת צורה נאה לשירו (ולו גם אם ייאמר כי נעשה הדבר רק בשלב המאוחר של כתיבת השיר), הרי שהוא הציב חרוזים בראשית דבריו. משמע, אפוא, שהחרוז סבר כי נאים הם החרוזים, אף אם הוא עצמו אינו נוהג כן. לאמור, הפייטן עצמו בא מאסכולת פיוט נעדרת חריזה, אך הוא חי בעולם בו החרוז משביח את הפיוט, היינו ב'תפר' שבין תקופה נעדרת חרוז לבין תקופה בה היצירה הפייטנית מחורזת (תחילה בחריזה 'פרימיטיבית', ובהמשך בחריזה מתוככמת). לפיכך, מעשה הפיוט מעיד על מחברו (אם לא יטען הטוען כי מדובר בתוספת ספרותית מאוחרת), שהוא חי לערך בסוף המאה החמישית, לכל המוקדם, עת עדיין יכולות היו שתי שיטות החרוז לדור בכפיפה אחת. עדיין נוהגת השיטה הישנה נעדרת החרוז, אך נוהגת היא כבוד והערכה לאופנה החדשה של פיוט מחורז.¹⁵⁵

153 ראה: Paul E. Kahle, *The Cairo Geniza*, London: Oxford University Press, 1947, pp. 28-33. הדוגמאות האחרות שהובאו שם הן מן המאה השישית לספירה, כנראה, ואחת מהן עשויה מאנאפורה (כמו פיוט ההיכלות), וחרוז (כמו פיוטים של הפייטנים ידועי השם). על הקשרים (אמיתיים או מדומים), שבין הליטורגיה היהודית לבין הליטורגיה נוצרית הקדומה, ראה: J. Vellian, 'The Anaphoral Structure of Addai and Mari Compared to the Berakoth Preceding the Shema in the Synagogue Morning Service', *Le Museon*, 85 (1972), 201-223.

154 א' מירסקי, הפיוט: התפתחותו בארץ-ישראל ובגולה, ירושלים תש"ן, עמ' 302-314; א' מירסקי, 'החרוז של מילה אחת', ר' צור וטובה רוזן (עורכים), ספר ישראל לזין, תל-אביב תשנ"ה, א, עמ' 177-184. מירסקי ציין לכמה מחורזיו של ינאי, אלא שבהקשר זה יש להוסיף נתונים נוספים לצרכי סטטיסטיקה והערכה. ינאי מפיט לרוב בחרוזים של ממש, אך לא תמיד, והחרוז במלה אחת היא מיעוט דמיוני (ובעלת אופי של ליטאניה), ולעתים חרוז הוא בסיועה של כ"ף שהיא כינוי גוף שני, תי"ו המציינת גוף שני, או ו"ו המציינת גוף שלישי, חריזה שאף היא מסימני החרוז הפרימיטיבית. ראה: מ' זולאי, פיוט ינאי, ברלין תחרי"ץ, עמ' ו (נחרזת כף סופית שוואית), עמ' קב (נחרזת הסיומת 'תה'), עמ' קמא (נחרזת ו"ו שרוקה), עמ' רמא-רמב (נחרז 'אחד'); עמ' רמג-רמד (נחרז 'שלוש'), ועוד. כלומר, ינאי מייצג את המעבר אל החרוז המושלמת בכל הדרה, אך עדיין אינו רואה פסול לפייט בלא חריזה, או בחריזה פחותה מהסוג של מלה אחת. בהקשר של פיוטים מסוג זה ראוי לציין את 'זוכרנו לחיים', כמו גם את 'צור ישראל' ו'שומר ישראל' הטעונים בירור בפני עצמם.

155 למעשה, ניתן וצריך היה לחשב באופן סטטיסטי מהו אחוז החלק המחורז שבפיוטים, איזה סוג של חריזה מתקיימת, באיזו תדירות מתחלפת החרוז, וכדומה, ובכך למצוא את 'טביעת האצבעות' הספרותית של הפייטנים